

scientific studies. Particular attention is paid to the necessity of deeper research of D. Doroshenko's publications on the subject of disclosure of Galician intelligentsia problems in terms of Russian tsarism foreign policy during the First World War.

Attention is paid to the different aspects of the socio-political, socio-economical and national-cultural character of Galician intelligentsia, and Russian authorities' relationships, these aspects are presented in chronicler's, works and in his views on this problem.

Considerable attention is paid to Galician Russophilism in the context of the problem, it is proved its negative role in Ukrainian culture.

It is proved, that educational and religious policy of the Russian occupation administration was a hard experience for Galician intellectuals.

The publications indicates the measures and consequences of such phenomenas for Galician intellectuals as repression, deportation and Refugee status.

The article gives the mark to D. Doroshenko's scientific heritage in relation to illustration the question of Galician intelligentsia in terms of Russian tsarism foreign policy during the First World War.

Key words: Galicia, Galician intelligentsia, D. Doroshenko, Russian tsarism foreign policy, Russian occupation authorities, Russian occupation administration.

Отримано: 11.09.2014

УДК 913(470+477)«18-19»:001.5

С. В. Трубчанінов

ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ НАУКОВОЇ ШКОЛИ В. АНТОНОВИЧА

У статті аналізуються історично-географічні дослідження учених – представників Київської історичної школи В. Антоновича, які вийшли з його університетського семінару регіональної історії. Типова риса праць учнів В. Антоновича полягає в трактуванні історичного минулого не в державницькому, загальноімперському масштабі, а в історично-обласному аспекті. Вони також поділяли оцінки В. Антоновичем ролі географічного фактору в історичному процесі. Праці учнів В. Антоновича, – краєвих студентів історично-філологічного факультету, знаних в майбутньому дослідників, – були відзначені золотими медалями (М. Дашкевич, П. Голубовський, Д. Багалій, Н. Молчановський, О. Андріяшев, М. Довнар-Запольський, М. Грушевський, В. Данилевич, О. Грушевський). Дослідження, які виникли з ініціативи В. Антоновича, взаємно доповнювали одне інше. Інколи одна й та ж тема розроблялася різними авторами. Незважаючи на те, в якій сфері доводилося працювати майбутнім випускникам університету, більшість з вихованців В. Антоновича на все життя зберігали інтерес до історично-географічних досліджень. Найбільше визнання як історико-географ отримав наприкінці XIX – на початку XX ст. за свої праці по історії Слобідської України Д. Багалій. Окремі учні В. Антоновича викладали в університетах курси з історичної географії.

Наголошується, що в останній чверті XIX – на початку XX ст. професор В. Антонович залучав до власних історично-географічних студій краєвих своїх учнів – студентів і магістрантів.

Важливим проектом, над яким працював гурток В. Антоновича, був історично-географічний словник України. У 1918 – на початку 1930-х років цей проект спробували реанімувати учні В. Антоновича – академік Д. Багалій, як голова Історично-філологічного відділу Української Академії наук, та О. Грушевський – керівник Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі.

Ключові слова: історична географія, Київська історична школа В. Антоновича, історично-географічні дослідження, історично-географічний словник.

Становлення історичної географії як самостійної науки та навчальної дисципліни у вищій школі України відбувалося протягом другої половини XIX–XX ст. Вивчення цього процесу неможливе без визначення внеску окремих учених, наукових шкіл та напрямків. Серед визначних учених, спадщина яких заслуговує особливої уваги, – постать Володимира Боніфатійовича Антоновича (1834–1908), фундатора Київської історичної школи, одного з основоположників історичної географії в Україні. Внесок В. Антоновича у розвиток історичної географії проаналізований у дослідженні О. Кіяна [1].

Як відомо, свою наукову діяльність випускник 1863 року Університету св. Володимира В. Антонович розпочав у Комісії для розгляду давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторі. Після захисту магістерської дисертації, в травні 1870 р. його було затверджено доцентом Університету св. Володимира по кафедрі російської історії [2, с.154]. За більш ніж 35-літню науково-педагогічну діяльність в стінах університету В. Антонович сформував власну Київську наукову історичну школу, яка стала, образно кажучи, кузнею кадрів учених істориків.

Добре відомо про розробку фундаментальних засад історії України видатними представниками школи В. Антоновича, які у свою чергу заснували власні наукові школи (М. Грушевський, Д. Багалій, М. Довнар-Запольський). Менше відомо про їхню діяльність у царині історично-географічних досліджень. Саме це і стало метою нашої розвідки. Для цього необхідно виконати наступні дослідницькі завдання: показати підготовку науковців-істориків в академічному семінарі В. Антоновича, охарактеризувати їхні ранні та більш пізні історично-географічні дослідження.

Власне розуміння ролі географічного фактору в історичному процесі В. Антонович розкривав у своїх лекціях. Розповідаючи про вирішальні впливи, які обумовили українську ідентичність, В. Антонович завжди на перше місце серед них ставив географічний вимір. В одній із своїх лекцій він навіть виказав наступне припущення: якби допустити повне зникнення південноруського народу (тобто українців. – С. Т.) і колонізації його території великоросами, то під впливом географічних і кліматичних умов через кілька століть оселені на півдні великороси утворили б відмінну від північних родичів етнографічну одиницю, подібно тому, як південнороси, які переселилися на північ у X–XII ст. виділилися у тип великороса [3, арк.6].

У 1880-х роках В. Антонович навіть розробив спеціальний лекційний курс з історичної географії під назвою «Історично-топографічний нарис Південної Русі». Назва курсу обіймала власне лише другу його частину, оскільки перша була присвячена характеристичці природних властивостей краю і його людності. Це був стислий, популярний огляд України в етнографічних межах (від Закарпатської Русі, Галичини та Буковини до Кубані, та від Холмщини до Азово-Чорноморського узбережжя) [4, арк.3].

Як свідчить Антін Синявський, вперше курс було читано у 1883 р. студентам Вищих жіночих курсів і переважали в ньому моменти історичної географії. Ширший географічний курс В. Антонович читав у невеликому гуртку, переважно із студентів університету в 1886 р., а також у 1888 р. Слухачами були також студенти, що працювали в історичному семінарі Антоновича [5, с.405]. Хоча «Історично-топографічний нарис Південної Русі» В. Антоновича так і не був оприлюднений, саме його сучасний дослідник творчості В. Антоновича О. Кіян вважає першим синтезом з історичної географії України [1, с.252].

У 1870-х рр. В. Антоновичем були запроваджені семінари. Викладач вміло розширював пізнання слухачів, старався підняти їх цікавість до науки, привчав до самостійної праці і критичного відношення до джерел. Як правило, він добирав під відповідні теми студентів, починаючи з I-II курсів навчання, кілька років керував написанням ними визначених наукових робіт, на випускному курсі виставляв їх твори на конкурс на здобуття золотої медалі Університету, що давало змогу публікувати праці за рахунок цього закладу в «Наукових записках Київського університету» або окремими книгами. Завдяки такій практиці в 70-х рр. XIX – на початку XX ст. під науковим наставництвом В. Антоновича з'явилася серія книг, присвячена історичним описам окремих регіонів України від найдавнішого часу до XV ст. включно. На основі використання широкого кола першоджерел і наукової літератури автори цих праць обґрунтовували виникнення історично-географічних регіонів, фактично вперше подавали їх ранню історію [6, с.218].

За словами Івана Франка, В. Антонович «дав імпульс своїм ученикам до спеціального оброблювання поодиноких територій української землі, і ся його ініціатива принесла досить багаті плоди» [2, с.28].

Першою працею, яка розпочала знамениту серію «обласних досліджень», стала дипломна робота Миколи Дашкевича (1852–1908) «Княжіння Данила Галицького по руським і іноземним джерелам», за яку автор отримав золоту медаль у 1873 р. І хоча того ж року М. Дашкевича було обрано професорським стипендіатом по кафедрі історії світової літератури, він не полишив історичних студій. Перебуваючи в магістратурі (1873–1876) він виголосив відому доповідь про Болохівську землю на III археологічному з'їзді в Києві (1874) [7, с.89; 8]. Ще до виходу цієї роботи в офіційних працях з'їзду, вона була опублікована окремим виданням з присвятою В. Антоновичу [9].

На основі детального вивчення давньоруських літописів і, насамперед Галицько-Волинського, у співставленні з іншими джерелами, М. Дашкевич виявив й обґрунтував існування Болохівської землі, як автономного князівства в складі Волинського, а пізніше об'єднаної Галицько-Волинської держави. Він окреслив межі Болохівщини, які в основному визначають сучасні дослідники цієї землі, точно вказав на місце розташування літописних міст Меджибожа, Губина, Деревича, Кудина, висловив обережне припущення щодо розміщення Божського, Дядькова, Чернятина, Семоця тощо. З історією Болохівської землі М. Дашкевич пов'язував походження українського козацтва. Деякі дослідники кінця XIX ст. якщо й визнавали факт існування Болохівської землі та опозиційність її боярства, проте не виділяли її в окреме князівство, або ж пропонували шукати Болохівські міста у Львівській землі. Тому М. Дашкевич, який на той час уже був відомим дослідником історії західноєвропейської літератури, готує статтю «Новітні домисли про Болохів і Болохівців» (1884), в якій, зокрема, поемізує з галицьким істориком А. Петрушевичем [10]. Через 15 років він видає ще одну роботу, в якій аналізує нові праці по проблемі та публікує ряд документів [11].

Як зазначає відомий поділезнавець Л. Баженов, бажання переконатися особисто в доречності гіпотези М. Дашкевича, наштовхнуло В. Антоновича на думку провести археологічні дослідження у цьому регіоні. Так, проводячи археологічні розвідки, він побував на місці колишнього значного центру Болохівщини літописного міста Губин на Случі (тепер село у Старокостянтинівському районі Хмельницької області), здійснив обмір його валів, висловив свої припущення щодо його існування. Згодом В. Антонович систематизував відомі на той час пам'ятки Болохівської землі XII–XIII ст. в «Археологічній карті Волинської губернії» (1900) [6, с.219-220].

На конкурс студентських наукових робіт у Київському університеті у 1878/1879 навчальному році для студентів-істориків була запропонована тема «Історія Сіверської землі до половини XIV століття». Переможцями конкурсна комісія визнала двох авторів (Петро Голубовський, Дмитро Багалій), які були нагороджені золотими медалями [12, с.355, 364].

Праця Петро Голубовський (1857–1907) вийшла друком у 1881 р. в збірнику праць студентів Університету св. Володимира та окремим виданням [13]. Пізніше П. Голубовський набув відомості як автор низки ґрунтовних праць про кочове населення території степової України та суміжних земель. У 1884 р. він опублікував своє магістерське дослідження «Печеніги, торки і половці до нашої татар: Історія Південно-руських степів IX–XIII ст.», яка розширила географічні межі давньоруської історії [14]. Йому належать ґрунтовні розвідки про південних сусідів Русі – болгар, хозар, торків та половців [15-17]. У 1895 р. вийшла друком монографія П. Голубовського «Історія Смоленської землі» [18], яка була його докторською дисертацією. П. Голубовський до самої смерті працював на посаді ординарного професора російської істо-

рії Київського університету. Сучасники особливо відзначали його історично-географічні дослідження домонгольської доби [19].

Робота Дмитра Багалія (1857–1932) про історію Сіверської землі вийшла у збірнику праць студентів Університету св. Володимира лише у 1882 р. [20]. Того ж року В. Антонович, котрий підтримував Д. Багалія як одного з представників українського національного руху, в порушення всіх правил виставив цю роботу, яка вже була зарахована як кандидатська, на здобуття магістерського ступеня. Робота була успішно захищена у Київському університеті у вересні 1882 р., а на початку січня 1883 р. Д. Багалія було обрано на посаду доцента Харківського університету. Але того ж 1883 р. в «Журналі Міністерства народної освіти» вийшла детальна рецензія іншого учня В. Антоновича І. Лінниченка на праці П. Голубовського та Д. Багалія, присвячені історії Сіверської землі. Якщо І. Лінниченко схвально оцінив роботу П. Голубовського, то щодо магістерської роботи Д. Багалія він переконливо довів, що вона містила великі запозичення з літописів і праць істориків. Через багато років у своїй «Автобіографії» Д. Багалій частково визнав слушність закидів свого критика: «Кидаючи тепер ретроспективний погляд на свою дисертацію, я мушу одзначити, що написано її занадто спішно і не досить перевірено» [21, с.434-438].

У Харківському університеті Д. Багалій читав такі лекційні курси: курс історії з історії українських земель, що входили до складу Російської імперії («Історія Південно-Західної Русі»), з російської історіографії, історичної географії, методики історії [22, с.75-76]. Незважаючи на те, що входження в академічне середовище виявилось для Д. Багалія надзвичайно важким, його наукова кар'єра склалася досить вдало. Через деякий час він став одним із визнаних фахівців в галузі історичної географії в Російській імперії [23], автором ґрунтовних робіт в цій галузі [24-27].

«Історія Слобідської України» (1918) [28] – одна з кращих праць Д. Багалія, в якій розкриваються важливі проблеми історичної географії краю, його соціально-економічного, політичного і культурного розвитку тощо. Ця науково-популярна книжка свого часу відіграла роль підручника позашкільної освіти і самоосвіти для масового читача. Оскільки серед проблем історичної географії Слобідської України особливе місце посідало питання про державно-територіальну належність її земель у минулому, Д. Багалій наголошував, що так зване Дике поле до його заселення не належало Московській державі. Заселення Слобідської України він показував як зустріч і взаємодію двох переселенських потоків – з України та Росії [28, с.20-21]. Д. Багалій вказав регіони, звідки козаци і селяни вирушили на Слобожанщину, шляхи ймовірного руху в різні історичні періоди. Так, на його думку, до монголо-татарської навали роль важливих комунікаційних шляхів відігравали річки Псел, Сула, Ворскла, Сейм, Донець та ін. Усі найважливіші і найстаріші міста та слободи засновувалися на річках [28, с.16-17]. Після монголо-татарської навали степові райони були майже знелюднені. Стародавні комунікації, серед

них і річки, частково втратили своє значення. Натомість великого значення набули сухопутні шляхи, які проходили по межиріччях (Муравський шлях, такі татарські шляхи як Ізюмський, Кальміуський, Бакаєв, Кончаківський та ін.; а також московські й українські шляхи: Старий Посольський, Новий Посольський, Ромодан, Сагайдачний шлях тощо) [28, с.19-20].

Ранній історії Поділля була присвячена праця студента Никандра Молчановського (1858–1906), опублікована 1883 року [29]. Характер джерел обумовив звернення молодого дослідника переважно до політичної історії регіону, але він проаналізував також розселення слов'янських племен уличів і тиверців, неслов'янських племен у X–XIII ст. (печеніги, половці, чорні клобуки), охарактеризував Пониззя і Болохівську землю тощо. Молодий дослідник ретельно ідентифікував топоніми краю, оскільки в цьому питанні було багато плутанини. Студентська робота вийшла настільки цікавою і дискусійною, що отримала кілька суперечливих рецензій. На думку сучасного дослідника Ю. Іванова, В. Антонович гаряче співчував студентам, які постраждали на політичному ґрунті (Н. Молчановський перебував під наглядом поліції у В'ятській губернії в 1878–1881 рр.), тому надмірно поблажливо поставився до очевидних недоліків роботи. Він не зажадав усунення непотрібних повторів, а в кількох розділах – заміни розлогих описів стислим аналізом залучених джерел [30]. Проте на окремі вади роботи Н. Молчановського вказав М. Дашкевич [11, с.10].

Як зазначає Л. Баженов, допомагаючи Н. Молчановському в створенні праці з історії Поділля, В. Антонович передав йому матеріали, зібрані під час наукової подорожі по Середньому Подністров'ю 1883 року. Пізніше, зацікавившись історією Пониззя XII–XIII ст., В. Антонович організував археологічну експедицію у 1890 і 1891 рр. по дослідженню давньоруського Бакотського скельного монастиря на Дністрі [6, с.220].

На конкурсі студентських робіт 1885/1886 за роботу на тему «Нарис історії Волинської землі до кінця XIV століття» був відзначений золотою медаллю і премією М. Пирогова Олександр Андріяшев. А срібну медаль отримав Павло Іванов [12, с.364, 366].

Робота Олександра Андріяшева (1863–1933) була рекомендована до друку радою Університету св. Володимира і опублікована в 1887 р. Значну частину цієї праці займав географічний нарис Волині [31, с.26-100]. Через участь в одному з політичних процесів О. Андріяшев після закінчення університету у 1886 р. був позбавлений права залишитися при ньому для підготовки до наукового звання, незважаючи на підтримку його кандидатури керівництвом факультету. Не знайшовши посади в Україні, він у 1886–1903 рр. працював в архівах міст Ревеля та Риги. Деякий час він навіть виконував обов'язки естляндського віце-губернатора. Пізніше, працюючи у Петербурзькій археографічній комісії, підготував перший том «Матеріалів по історичній географії Новгородської землі», який вийшов у 1914 р. Влітку 1917 р. повернувся до Києва. У 1920-х рр. активно працював у комісіях

ВУАН, у т.ч. в Історично-географічній [32, с.16-18]. У цей час О. Андріяшев опублікував роботи по історії колонізації Київщини [33] та Сіверської землі [34], і навіть повернувся до давньої дискусії про Болохівську землю [35].

Дослідження Павла Іванова, теж присвячене Волинській землі було опубліковано лише 1896 року в Одесі. Як і в попередній праці, вагоме місце у цій роботі займав географічний огляд території Волинського князівства [36, с.66-106].

Найталановитішим учнем і послідовником В. Антоновича вважають Михайла Грушевського (1866–1934). Першою його історичною працею була розвідка про південно-руські господарські замки в XVI ст., яка була прочитана на історичному семінарі В. Антоновича в 1887 р., а згодом видрукувана в «Університетских Известиях». Наступна праця М. Грушевського – «Нариси історії Київської землі», яку він почав писати на третьому курсі, – здобула йому не лише прихильну оцінку, але й загальне визнання серед наукового світу. За неї М. Грушевський отримав золоту медаль [37, с.27-29]. Перший розділ монографії присвячено географічному описові Київської землі. Автор наголошує, що Київська земля утворилась головним чином із земель полян і древлян [38, с.5]. Він вказує на її межі у XII–XIII ст., визначаючи при цьому розташування окремих літописних міст і сіл [38, с.8-16]. М. Грушевський робить огляд окремих частин землі: Києва і його околиць, Поросся, території древлян, Болохівщини, Погорини та ін. [38, с.16-47]. Дослідник окреслює територію Київської землі після монголо-татарської навали, з середини XIII до кінця XIV ст. [38, с.47-56].

Іншою великою працею М.Грушевського, яка також мала історично-географічне спрямування, була монографія про Барське староство, що стала його магістерською дисертацією. Як підкреслював М. Грушевський у вступі до праці, на «оригінальні особливості цього краю у XVIII ст.» йому вказав ще в студентські роки професор В. Антонович [39, с.IV]. Монографія з'явилася друком в 1894 р., як відбитка з його вступної розвідки до двох томів «Архива Юго-Западной России». Праця стосувалася історії мало дослідженого ученими регіону Поділля в XIV–XVIII ст. У своїй праці М.Грушевський охарактеризував географічні умови південно-східної частини Подільського воєводства, проаналізував її заселення у XV – на початку XVI ст., діяльність королеви Бони і її наступників по колонізації Ровщини-Барщини, розвиток місцевого самоврядування і адміністративно-територіальний устрій регіону тощо [39].

Як відомо, після повернення з еміграції в 1924 р. М. Грушевський очолював науково-дослідну кафедру історії України. За його ініціативою утворилася низка комісій порайонного дослідження історії України (історії Правобережжя та Києва, історії Лівобережної України, Полудневої України та ін.). Головне завдання цих комісій М. Грушевський бачив у виданні територіальних збірників. Зміст опублікованих збірників свідчить про значне місце, яке відводилося в них історично-географічним дослідженням [40, с.78, 85].

У 1899 р. закінчив Київський університет з дипломом I-го ступеня та золотою медаллю за працю «Турово-Пінське князівство X–XIII ст.» брат М. Грушевського – Олександр (1877–1943) [41, с.253]. Через кілька років його робота була опублікована [42; 43]. Успішний вчений, педагог (викладав у Новоросійському, Московському та Петербурзькому університетах), громадський діяч, один із засновників Українського наукового товариства в Києві (1907) та Українського народного університету (1917), перший голова бібліотечно-архівного відділу при Департаменті мистецтв Генерального секретарства справ освітніх (1918) [41, с.254-256]. Саме О. Грушевський у 1919 р. став керівником Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі, яка була створена в системі Української Академії наук [44, с.279].

Він також очолював історично-економічну підсекцію Історичної секції. У Звідомленні УАН за 1926 р. зазначалося, що історично-економічна підсекція Історичної секції вивчала соціально-економічні відносини України XVI–XVIII ст., перенісши центр ваги на відносини «географічно-колонізаційні» і, таким чином, стала історично-географічною. На її засіданнях було зачитано 10 розвідок, які пізніше вийшли друком [45, с.241]. У Звідомленні ВУАН за 1927 р. вказувалося, що праці історично-географічної підсекції зачитувалися на її засіданнях і друкувалися у виданнях Академії [45, с.358].

У 1885 р. закінчив Університет св. Володимира Василь Ляскоронський (1860–1928). Тривалий час він досліджував історію Переяславської землі за літописними і археологічними джерелами. У 1899 р. своє монографічне дослідження про Переяславщину (1897) захистив як магістерську дисертацію. Після захисту дисертації працював приват-доцентом кафедри російської історії в Московському університеті, з 1907 р. – у Київському університеті. У 1909–1921 рр. викладав у Ніжинському історико-філологічному інституті. 1921 року В. Ляскоронський повернувся до Києва, працював професором Київського археологічного інституту, був співробітником УАН [46].

У 1890-х рр. за порадою В. Антоновича В. Ляскоронський став досліджувати творчість Г. де Боплана як картографа України, вивчав стародавні атласи та карти, які були вміщені у праці Г. Боплана «Опис України». Свої дослідження творчості Г. де Боплана він підсумував у монографії, до якої додав власний переклад «Опису України» Г. де Боплана та репродукції деяких його карт [47]. Ще одна його праця стосується іноземних карт і атласів, які мали відношення до території України в XVI–XVII ст. [48].

В. Ляскоронського цікавили взаємини між Руссю та Степом. Так, він досліджував городища в Середньому Придніпров'ї, Змієвий, Пороський, Посульський, Переяславський та інші оборонні вали. Його праці з цього питання витребувані і в наш час [49]. В.Ляскоронський також реконструював маршрути походів у Степ київських князів і князя Вітовта у 1399 р. тощо [50; 51].

Уродженець Білорусії Митрофан Довнар-Запольський (1867–1934) перші кроки в краєзнавчих дослідженнях зробив у 16 ро-

ків. На цьому ґрунті ще гімназистом він познайомився з професором В. Антоновичем. Тому не випадково, що вже студентом в Університеті св. Володимира саме під керівництвом останнього М. Довнар-Запольський продовжив розробляти білоруську тематику. Студентом четвертого курсу він видав свою першу монографію «Нарис історії Кривицької і Дреговицької земель до кінця XII століття» [52, с.144-145; 53]. Після закінчення університету працював у Московському архіві Міністерства юстиції. Тоді визначився головний напрямок його досліджень – історія економіки та фінансів, а також археографія. У 1901 р. М. Довнар-Запольський став працювати приват-доцентом Київського університету. У 1903 р. він організував студентський історико-етнографічний гурток, серед членів якого було чимало відомих у майбутньому істориків [52, с.147-149].

Уже з другого курсу Василь Данилевич (1872–1936) приступив до розробки теми з історії Білорусії, наданої історико-філологічним факультетом на здобуття нагороди медалями. За своє дослідження, виконане під керівництвом В. Антоновича, «Нарис історії Полоцької землі до кінця XIV сторіччя» талановитий студент був нагороджений золотим медаллю у 1894 р., а його працю було надруковано в «Университетских Известиях» за 1896 р. та окремою книжкою. Ця робота зробила ім'я В. Данилевича відомим у наукових колах, її цитували, на неї спиралися у подальших дослідженнях. Так, В. Данилевич першим спробував порівняти ареал розселення полочан і територію Полоцької землі XI–XIII ст. і виявив певні розбіжності між ними. Задля підготовки праці до друку, В. Данилевич навіть відклав державні іспити на рік. Тому іспити він склав у травні 1896 р. й отримав диплом I ступеня [54, с.152-153; 55]. Тривалий час він викладав історію та географію в гімназіях у Баку, Юр'єві, Ревелі та Харкові. У Харкові, після знайомства з Д. Багалієм, приступив до вивчення історії слобідських полків. Активно займався також археологічними дослідженнями [54, с.153-158].

У 1907 р. В.Данилевич став працювати приват-доцентом Київського університету. У 1908–1909 рр. він розробив лекційний курс з «Російської історичної географії». Деякий час викладав у Варшавському університеті, який перебував в евакуації у Ростові-на-Дону. Пізніше працював професором в Українському університеті в Києві та Київському ІНО. Викладав курси археології та історичної географії [56].

Як відомо, у 1880-х роках В. Антонович запланував грандіозний проект створення історично-географічного словника України, який мав охопити всю територію, де мешкав український народ. До роботи по його складанню він залучив багатьох своїх учнів. На жаль, цей проект В. Антоновичу не вдалося реалізувати, хоча ним була систематизована і розподілена по відповідних районах України величезна кількість зібраних матеріалів [57, с.VIII, IX].

У 1918–1919 рр. Д. Багалій став ініціатором і організатором Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі в системі Української академії наук, яка б мала продовжувати започатковані ще В.Антоновичем дослі-

дження. Керівником цієї комісії у 1919–1933 рр. був інший учень В. Антоновича – Олександр Грушевський. До роботи над словником також долучилися І. Каманін та В. Щербина, колишні члени гуртка, які під керівництвом В. Антоновича складали картки майбутнього словника [58, арк.1].

На жаль, плани створення історично-географічного словника так і не були реалізовані. Спершу робота комісії гальмувала через недостатнє фінансування, пізніше – внаслідок згортання радянським керівництвом політики українізації та початком репресій проти співробітників ВУАН. У другому півріччі 1933 р. Історично-географічну комісію було ліквідовано [59, с.305].

Таким чином, в останній чверті XIX – на початку 30-х років XX ст. науковці – представники Київської історичної школи В. Антоновича внесли вагомий внесок у становлення історичної географії як науки та навчальної дисципліни. Для багатьох учнів В. Антоновича історично-географічні дослідження стали важливою частиною їхньої наукової творчості. Особливо це стосувалося діяльності Д. Багалія та О. Грушевського.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кіян О. Історична географія в науковій спадщині Володимира Антоновича / О. Кіян // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : зб. наук. праць. – Рівне, 2008. – Вип. 12. – С. 248-253.
2. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3-х т. / упоряд. В. Короткий, В. Уляновський. – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – 448 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ), ф.Х, спр.8104, арк.1-14.
4. ІР НБУ, ф.Х, спр.14805, арк.1-6.
5. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3-х т. / упоряд. В. Короткий, В. Уляновський. – К. : Заповіт, 1997. – Т. 2. – 448 с.
6. Баженов А. Володимир Антонович – один з фундаторів української наукової історичної регіоналістики (до 100-річчя із дня смерті визначного вченого) / Лев Баженов // Регіональна історія України : збірник наукових статей. – К., 2008. – Вип. 2. – С. 215-222.
7. Марченко Н.П. Микола Павлович Дашкевич: визнаний і незнаний діяч української науки / Наталія Петрівна Марченко // Українська біографістика : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 6. – С. 81-102.
8. Дашкевич Н.П. Болоховская земля и ее значение в русской истории / Н.П. Дашкевич // Труды Киевского археологического съезда. – К. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1878. – Т. 2. – С. 69-129.
9. Дашкевич Н. Болоховская земля и ее значение в русской истории: эпизод из истории Южной Руси в XIII и XIV столетиях / Н. Дашкевич. – К. : Университет. тип., 1876. – 61, III с.
10. Дашкевич Н.П. Новейшие домьслы о Болохове и болоховцах / Н.П. Дашкевич // Университетские известия. – 1884. – № 6. – С. 155-186.
11. Дашкевич Н.П. Еще разыскания и вопросы о Болохове и Болоховцах / Н.П. Дашкевич // Университетские известия. – К., 1899. – № 1. – С. 1-63.
12. Соколова Н.Д. Медальні праці з російської та української історії студентів Університету св. Володимира (1834–1917 рр.) / Н.Д. Соколова // Історико-географічні дослідження в Україні. – К., 2008. – Вип. 18. – С. 352-366.

13. Голубовский П.В. История Северской земли до половины XIV столетия / П.В. Голубовский. – К. : Университет. тип., 1881. – 209 с.
14. Голубовский П.В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар: История южно-русских степей IX–XIII вв. / П.В. Голубовский. – К. : Университет. тип., 1884. – 254 с.
15. Голубовский П.В. Об узах и торках / П.В. Голубовский // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – СПб., 1884. – С. 1-21.
16. Голубовский П.В. Болгары и хазары, восточные соседи Руси при Владимире Святом : (историко-этнографический очерк) / П. Голубовский. – К. : [Тип. Г. Корчак-Новицкого], 1888. – 43 с. – Отд. отд. «Киевской старины».
17. Голубовский П.В. Половцы в Венгрии : исторический очерк / П.В. Голубовский. – К. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, Киевское отд-ние высочайше утвержд. Т-ва печатн. дела и торг. И.Н. Кушнерев и К^о в Москве, 1889. – 29 с.
18. Голубовский П.В. История Смоленской земли до начала XV ст. / П.В. Голубовский. – К. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1895. – III, 334, II с.
19. Д.Д. Проф. П. Голубовский. Посмертна згадка / Д.Д. // Киевская старина. – 1907. – Т. 4. – С. 75.
20. Багалей Д.И. История Северской земли до половины XIV ст. С картой и рисунками : историческая монография / Д.И. Багалей. – К., 1882. – 324 с. – (Сборник сочинений студентов университета св. Владимира. – Вып. IV).
21. Стариков Г.М. Листи Дмитра Багалія до Опанаса Бичкова / Г.М. Стариков // Український археографічний щорічник. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 434-475.
22. Багалій Д.І. Автобіографія. 50 літ на стороні української культури / Дмитро Багалій. – Х. : Прапор, 2002. – 192 с.
23. Багалей Д. Что желательнее для русской исторической географии? / Д. Багалей // Труды VII археологического съезда в Ярославле, 1887. – М., 1890. – Т. I. – С. 73-79.
24. Багалей Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI-XVIII столетии / Д.И. Багалей. – Х. : Изд. Истор.-филолог. Общества при Императ. Харьков. ун-те, 1886. – XXI, 358 с. – (Том 1).
25. Багалей Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства / Д.И. Багалей. – М. : Изд. Императ. Общества Истор. и Древн. при Москов. ун-те, 1887. – II, XVI, 614 с.
26. Багалей Д.И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры : исторический этюд (оттиск из «Киевской старины») / Д.И. Багалей. – К. : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 116 с.
27. Багалей Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д.И. Багалей. – Х. : Тип. К.П. Счасни, 1890. – XV, 436 с. – (Первый выпуск II тома Сборн. Харьков. Истор.-филолог. Общества).
28. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Х. : Основа, 1990. – 256 с.
29. Молчановский Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (Преимущественно по летописям) / Н.В. Молчановский. – К., 1883. – 388, II, XXXI с.
30. Иванов Ю.Ф. Жизнь и судьба украинского историка Н.В. Молчановского / Ю.Ф. Иванов // Белоруссия и Украина : история и культура. Ежегодник 2005/2006. – М. : Индрик, 2008. – С. 127-144.

31. Андрияшев А.М. Очерк истории Вольнской земли до конца XIV столетия / А.М. Андрияшев. – К. : Тип. Император. Университета Св. Владимира, 1887. – 239 с.
32. Українські архівісти (XIX–XX ст.) : біобібліограф. довідник. – К., 2007. – 752 с.
33. Андрияшев О. Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV віку / Андрияшев Олександр // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. Записок Українського Наукового Товариства в Києві (тепер Історичної Секції Української Академії Наук). – К. : Держвидав України, 1926. – Т. XXII. – С. 33-79.
34. Андрияшев О. Нарис історії колонізації Сіверської землі до початку XVI в. / Андрияшев Олександр // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. XX. – С. 95-128.
35. М.К. В Комісії старої історії України – доповідь О.М. Андрияшева: Хто такі були літописні болоховські князі? / М.К. // Україна. – Книга 34. – 1929. – Травень-червень. – С. 166-167.
36. Иванов П.А. Исторические судьбы Вольнской земли с древнейших времен до конца XV века / П.А. Иванов. – Одесса : Эконом. типогр., 1895. – 324 с.
37. Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і Київська історична школа В. Антоновича / Любомир Винар // Український історик. – 1966. – №3-4. – С. 26-32.
38. Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия / М.С. Грушевский. – К. : Тип. Император. Университета Св. Владимира, 1891. – 538 с.
39. Грушевский М.С. Барское староство / М.С. Грушевский. – К. : Тип. Император. Университета Св. Владимира, 1894. – 402 с.
40. Вербиленко Г. Історико-географічні дослідження в історично-філологічному відділі ВУАН у 20-30-х роках XX ст. / Галина Вербиленко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 120 с.
41. Матяш І. «Він ніколи не був ні шовіністом, ні націоналістом, а лише українцем...» Життєва драма О. Грушевського / Ірина Матяш // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 252-264.
42. Грушевский А. Пинское Полесье. Исторические очерки XI-XIII вв. / А. Грушевский. – К., 1901. – Ч. 1. – 81 с.
43. Грушевский А. Пинское Полесье. Исторические очерки XIV-XVI вв. / А. Грушевский. – К., 1903. – Ч. 2. – 194 с.
44. Савченко І.В. Заснування Української Академії Наук і започаткування академічних досліджень / І.В. Савченко // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 7. – С. 277-283.
45. Історія Національної академії наук України. 1924-1928 : Документи і матеріали. – К. : НБУВ, 1998. – 764 с.
46. Мельник-Антонович К. В.Г. Ляскоронський / Катерина Мельник-Антонович // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1929. – Кн. XXIV. – С. 367-387.
47. Ляскоронский В.Г. Гийом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно южной России / В.Г. Ляскоронский. – К., 1901. – Т. 1. – 44 с.; Т. 2. – 37 с., 5 л. карт.
48. Ляскоронский В.Г. Иностранные карты и атласы 16-17 вв., относящиеся к южной России / В.Г. Ляскоронский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – 1898. – Т. 12. – Отд. 2. – С. 97-137, 4 карты.
49. Ляскоронский В.Г. Городища, кургани і довгі (змієві) вали за течією рр. Псла та Ворскли / В.Г. Ляскоронский. – 2-е вид., репр., доп. – Полтава : Видавничий центр «Археологія» ЦОДПА, 1995. – 52 с.

50. Ляскоронский В.Г. Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход кн. Витовта на татар в 1399 г. / В.Г. Ляскоронский // ЖМНП. – 1907. – № 3. – С. 1-37; № 4. – С. 273-312; № 5. – С. 1-45.
51. Ляскоронский В.Г. К вопросу о местоположении битвы князя Витовта с татарами на р. Ворскле в 1399 г. / В.Г. Ляскоронский // ЖМНП. – 1908. – № 7. – С. 70-77.
52. Герасименко Н.О. Исторична спадщина М.В. Довнар-Запольського (1864–1934) / Н.О. Герасименко // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 143-154.
53. Довнар-Запольский М.В. Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия / М.В. Довнар-Запольский. – К. : Тип. т-ва И.Н. Кушнеров и К, 1891. – VIII, 170 с.
54. Девіальє М.А. Рукописний фонд історика та археолога Василя Юхимовича Данилевича як джерело дослідження творчого та життєвого шляху вченого / М.А. Девіальє // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 2003. – Вип. 8. – С. 150-174.
55. Данилевич В.Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV ст. / В.Е. Данилевич. – К. : Университ. тип., 1896. – XIII, 260 с.
56. Гомоляко А.О. Науково-педагогічна діяльність В.Ю. Данилевича в Київському університеті / А.О. Гомоляко // Література та культура Полісся : зб. наук. праць. – Ніжин, 2009. – Вип. 56. – С. 306-313.
57. Мельник-Антонович К. До видання I тому творів В. Антоновича / Катерина Мельник-Антонович // Антонович В. Твори. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1932. – Т. 1. – С. VI-LVIII.
58. ІР НБУ, ф.Х, спр.12003, 2 арк.
59. Історія Національної академії наук України. 1929-1933 : Документи і матеріали. – К. : [б.в.], 1998. – 544 с.

С. Трубчанинов

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ В. АНТОНОВИЧА

В статье анализируются историко-географические исследования ученых – представителей Киевской исторической школы В. Антоновича, вышедших из его университетского семинара региональной истории. Типичная черта работ учеников В. Антоновича заключается в трактовке исторического прошлого не в государственническом, общеперском масштабе, а в историко-областном аспекте. Они также разделяли оценки В. Антоновича роли географического фактора в историческом процессе. Работы учеников В. Антоновича, – лучших студентов историко-филологического факультета, известных в будущем исследователей, – были отмечены золотыми медалями (Н. Дашкевич, П. Голубовский, Д. Багалій, Н. Молчановский, А. Андрияшев, М. Довнар-Запольский, М. Грушевский, В. Данилевич, А. Грушевский). Исследования, возникшие по инициативе В. Антоновича, взаимно дополняли друг друга. Иногда одна и та же тема разрабатывалась разными авторами. Несмотря на то, в какой сфере приходилось работать будущим выпускникам университета, большинство из воспитанников В.Антоновича на всю жизнь сохраняли интерес к историко-географическим исследованиям. Наибольшее признание как историко-географ получил в конце XIX – начале XX в. за свои труды по истории Слободской Украины Д. Багалій. Отдельные ученики В. Антоновича преподавали в университетах курсы по исторической географии.

Отмечается, что в последней четверти XIX – начале XX в. профессор В. Антонович привлекал к собственным историко-географическим исследованиям лучших своих учеников – студентов и магистрантов. Важным проектом, над которым работал кружок В. Антоновича, был историко-географический словарь Украины. В 1918 – начале 1930-х годов этот проект попытались реанимировать ученики В. Антоновича – академик Д. Багалій, как председатель Историко-филологического отдела Украинской Академии наук, и А. Грушевский – руководитель Постоянной комиссии для составления историко-географического словаря украинской земли.

Ключевые слова: историческая география, Киевская историческая школа В. Антоновича, историко-географические исследования, историко-географический словарь.

S. Trubchaninov

HISTORY AND GEOGRAPHICAL RESEARCH OF REPRESENTATIVES OF SCIENTIFIC SCHOOL V. ANTONOVYCH

This article analyzes the historical and geographical research scientists – representatives of Kyiv school of historians V. Antonovych, its students a university seminar regional history. A typical feature works V. Antonovych students is not the interpretation of the past in the state, empire-wide scale, but historical and regional context. They also shared the assessment V. Antonovych role of geography in the historical process. Proceedings of the students of History and Philology, famous in future researchers, were awarded medals (M. Dashkevych, P. Holubovskyy, D. Bahaliy, N. Molchanovskyy, O. Andriyashov, M. Dovnar-Zapolskyy, M. Hrushevskyy, V. Danylevych, O. Hrushevskyy). Studies which have been initiated V. Antonovych mutually complement each other. Sometimes one and the same theme developed by different authors. Most of the pupils V. Antonovych retained interest in the historical and geographical research for all life, regardless of the scope of future work. The greatest recognition as a historical geographer D. Bahaliy got in the end XIX – the beginning XX century for his work on the history of Sloboda Ukraine. Some students V. Antonovych taught courses of historical geography in universities.

It is noted that in the last quarter of the XIX – early XX century professor V. Antonovych attracted to their own historical and geographical studies of his best students – undergraduate and graduate. Circle V. Antonovych working on an important project – a historical and geographical dictionary of Ukraine. In 1918 – at the beginning of 1930s the project tried to revive students V. Antonovych – Academician D. Bahaliy as head of the Historical-Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences, and O. Hrushevskyy – Head of the Standing Committee on the compilation of historical and geographical dictionary of the Ukrainian land.

Key words: historical geography, Kyiv historical school V. Antonovych, historical and geographical studies, historical and geographical dictionary.

Отримано: 20.10.2014